

ПОЛА ВЕКА УГОВОРА О НЕШИРЕЊУ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА

Експерти процењују да је број нуклеарних бојевих глава у свету с око 70.300, колико их је било евидентирано 1986, средином ове године смањен на приближно 14.500. Иако је број примерака нуклеарног оружја од краја хладног рата знатно редукован, он је и даље врло висок и довољан да се не једном, већ више пута уништи живот на земљи. Да се количина најубојитијег арсенала ипак смањи и држи под контролом заслужан је Уговор о неширењу нуклеарног оружја, чији механизми дају наду поколењима која долазе.

На почетку се чинило да Уговор о неширењу нуклеарног оружја (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons – NPT) неће бити дугог века, јер је, заправо, био замишљен као привремени споразум који је требало да премости прелазну етапу до крајњег циља – потпуног укидања нуклеарног оружја. Он је, међутим, превазишао првобитну намену и прерастао у један од најзначајнијих међународних уговора.

У одговору на питање шта Уговор о неширењу нуклеарног оружја чини тако значајним и јединственим обично се почиње од његовог готово универзалног карактера – до овог часа има 191 чланицу, укључујући свих пет држава које су у време његовог доношења биле препознате као нуклеарне силе. Ваља подсетити и да је тај акт ратификовало више земаља него иједан други интернационални споразум о ограничењу наоружања и о разоружању.

Уговор се у великој мери „доказао“ и у заустављању ширења атомског оружја, једном од његових кључних функција. Ако се томе дода разрађени и делотворни механизам контроле примене његових одредби, следи закључак да је реч о једном од најпоузданијих мултилатералних безбедносних споразума.

Велика нагодба

Када су до краја шездесетих година прошлог века у „клуб“ нуклеарних сила ушле и Велика Британија, Француска и Кина могло се, доиста, учинити да би се пролиферација, делом и неконтролисано, могла наставити.

СТУБ БЕЗБЕ

Као плод стања духа и напора чињених у то време уследило је доношење Уговора о неширењу нуклеарног оружја 1968. и његово ступање на снагу две године касније.

Током наредних деценија већи број земаља одустао је од програма који би могли бити повезани с продукцијом атомског оружја. Познато је и да се Јужна Африка унилатерално одрекла свог арсенала нуклеарног оружја. У успехе које је човечанство остварило у области неширења нуклеарних средстава масовног уништења може се уврстити и установљење зона слободних од нуклеарног оружја у појединим деловима света. Такве зоне обухватиле су, између осталог, простране копнене пределе на јужној земљиној полулопти, дно мора и космос. Међутим, није све „ишло“ глатко.

Битну препреку у функционисању Уговора представљале су дуготрајне несугласице чланица о питању првенства у остваривању његових норми. Копља су се ломила око тога да ли би предност требало да имају теме везане за неширење, што је често било у фокусу нуклеарних сила, или питања разоружања, нарочито одредбе 6. члана Уговора, за шта су се на другој страни од почетка више залагале

ПОСВЕЋЕНОСТ РАЗОРУЖАЊУ

Поводом пола века Уговора заједничком изјавом огласиле су се САД, Велика Британија и Руска Федерација, изнова исказавши посвећеност разоружању и елиминацији нуклеарног оружја. Реч је о државама депозитарима, у чијим је главним градовима, 1. јула 1968, Уговор о неширењу нуклеарног оружја био отворен за потпис.

ДНОСНЕ АРХИТЕКТУРЕ

земље потписнице лишене нуклеарног оружја. Управо међу њима раширено је уверење да се касни с остварењем „велике нагодбе“ између нуклеарних сила и оних које то нису. У замену за одрицање великог броја земаља од атомског оружја, нуклеарне силе прихватиле су обавезу да предузимају напоре на обустављању трке у наоружању и разоружање, укључујући и елиминацију њихових нуклеарних арсенала.

Управо прва два члана Уговора дефинишу, како ће се то касније видети, врло значајан и осетљив однос између оних који поседују и оних који немају атомско оружје.

У тексту Уговора нуклеарне силе преузимају обавезу „да не преносе власништво или контролу нуклеарног оружја или нуклеарних експлозивних направа било ком примаоцу, непосредно или посредно“. С друге стране, земље које не поседују нуклеарно наоружање обавезане су да не примају пренос посуда или контроле оружја или других нуклеарних експлозивних направа.

Документом је установљен и механизам контроле испуњавања преузетих обавеза и спречавање пролиферације, у чије је средиште постављена Међународна агенција за атомску енергију (IAEA). Ненуклеарне државе чланице прихватиле су мере контроле утврђене споразумима које ће закључити с IAEA, како би се спречило да се коришћење нуклеарног материјала преусмери с мирољубивих на војне намене.

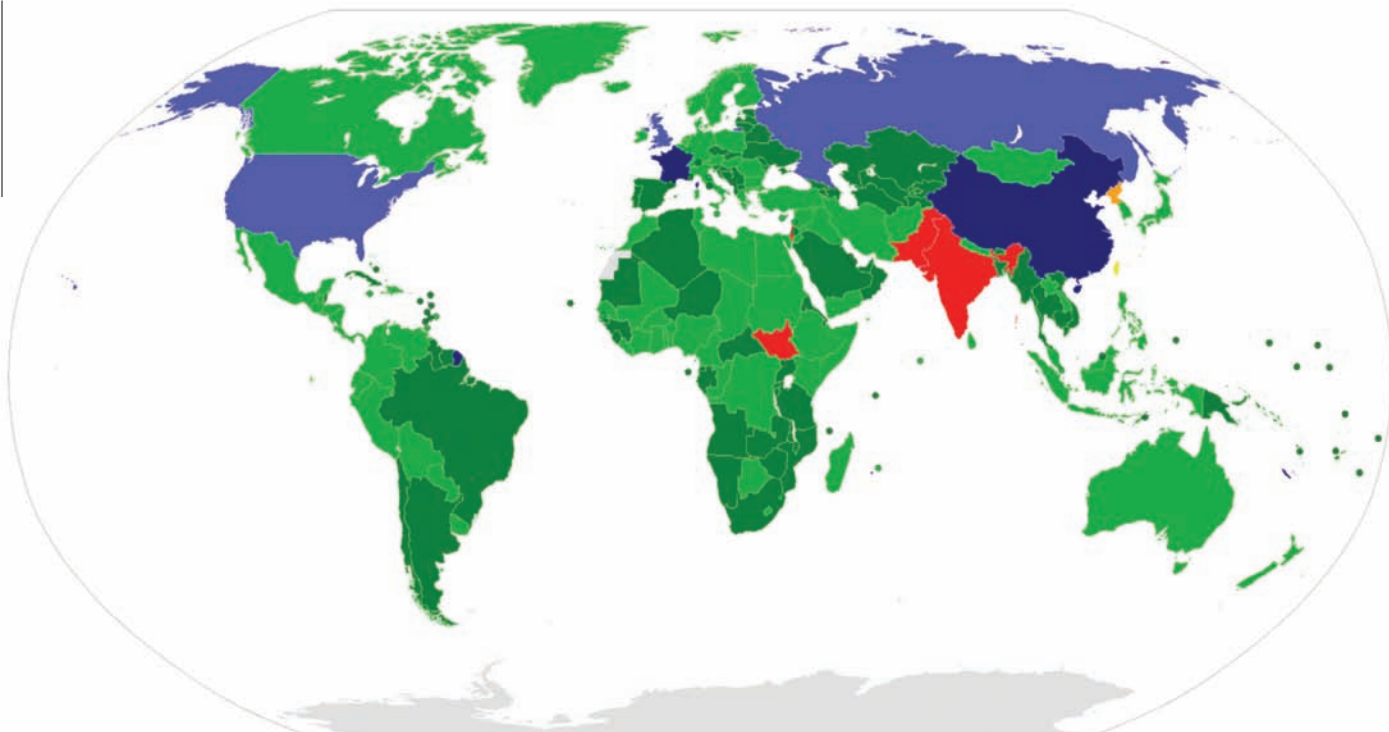
Једна од битних „врлина“ Уговора јесте афирмација коришћења нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе. У том погледу, посебно са становишта потреба мање развијених

NPT

ДЕЛИМИЧАН УСПЕХ

У изјави из канцеларије генералног секретара Уједињених нација, Уговор о неширењу нуклеарног наоружања означава се као есенцијални ослонац међународног мира и безбедности, срце нуклеарног разоружања и режима непролиферације. У прилог томе иду и речи Џона Ф. Кенедија, који је 1960. године, анализирајући тадашња међународна кретања, упозорио да би се могло догодити да више од 20 земаља дође у посед нуклеарног оружја. Имајући то у виду, Уговор је остварио успех, јер је број држава које поседују атомско оружје сведен на девет. Наиме, сматра се да се у нуклеарне силе у овом тренутку могу уврстити САД, Русија, Велика Британија, Француска, Кина, Индија, Пакистан, Израел и Северна Кореја.

земаља, драгоцено је „неотуђиво право свих држава уговорница да развијају, истражују, производе и користе нуклеарну енергију у мирољубиве сврхе, без дискриминације”.

Посебним чланом Уговора прописано је да ће се пет година после ступања на снагу сазвати конференција чланица како би се преиспитала његовог примена. После прве, у Женеви 1975, сваких пет година одржавале су се конференције за преиспитивање примене Уговора. Наредна је предвиђена за 2020. годину.

Фамозни шести члан

Оно што Уговор о неширењу нуклеарног наоружања чини јединственим, а на шта се поводом годишњице износа подсећа, јесу и решења садржана у његовом 6. члану. Њиме су, наиме, стране потписнице прихватиле обавезу „да што је могуће пре поведу преговоре у доброј вери о ефикасним мерама за окончање трке у нуклеарном наоружању и нуклеарно разоружање, као и уговору о општем и потпуном разоружању под стриктном и ефикасном међународном контролом”. Уобичајено је тумачење да је у том случају реч о јединој одредби неког мултилатералног аранжмана која правно обавезује велике силе на нуклеарно разоружање.

На Трећој конференцији за преиспитивање примене Уговора из 1987. године важну тему расправе представљало је управо испуњавање поставки 6. члана. Том приликом могло се чути да су основне замисли 6. члана остале неостварене. Стога је закључено да би нуклеарне силе требало да „учине веће напоре на постизању ефикаснијих мера за прекидање нуклеарне трке у наоружању, разоружање у тој области и закључење уговора о општем и потпуном разоружању под ефикасном међународном контролом”.

То што је завршна декларација те конференције усвојена консенсусом, писала је Олга Шуковић, упркос разликама у мишљењима држава потписница, а нарочито између оних са нуклеарним оружјем и без њега, „јасно говори да је Уговор о неширењу нуклеарног оружја од виталног значаја за међународни мир и безбедност и целокупан режим неширења нуклеарног оружја”.

На скупу чланица 1995. године усвојена је важна одлука о продужењу важења Уговора на неодређено време. Његов текст предвиђао је да ће се 25 година од правноснажности на конференцији одлучити да ли ће он „остати на снази или ће његова важност бити продужена за додатно фиксно раздобље или раздобља”.

Значајно достигнуће те конференције представљало је и усвајање резолуције којом се позива на образовање зоне слободне од атомског и других оружја за масовно уништење у региону Средњег истока, свакако једним од ретких где би потреба за сличним механизмом била тако насушна и донела добробити становништву.

Циљеви поменуте резолуције потврђени су на окупљању уговорница 2010, када је упућен позив за сазивање посебне конференције у 2012. години посвећене образовању зоне слободне од оружја за масовно уништење на Средњем истоку. Иако су касније чињени напори да се усагласе мишљења о том питању, све се завршило тако што је одржавање планираног скупа одложено до даљег. На конференцији за преиспитивање примене Уговора из 2010, чланице су, ипак, оствариле консенсус око усвајања финалног документа, који је, између осталог, садржао акциони план с 64 конкретне мере за активности у наредном периоду. Но, 2015. године, као плод бројних неслагања, није било могуће остварити сагласност о доношењу било каквог завршног акта.

Растући изазови

Свет се данас суочава с изазовима сличним онима који су иницирали настанак Уговора о неширењу нуклеарног оружја.

Од почетка атомске ере количина најсмртоноснијег оружја у арсеналима старих и нових нуклеарних сила бивала је све већа. Врхунац је достигнут средином осамдесетих година прошлог века.

Ханс Кристенсен и Роберт Норис, експерти за питања контроле наоружања и разоружања, процењују да је број нуклеарних бојевих глава у свету с око 70.300 у 1986. години средином 2018. смањен на приближно 14.500. Најживље активности на нуклеарном пољу одвијале су се током последње деценије 20. века, да би затим тај ток био знатно успорен. Иако је број примерака нуклеарног оружја од краја хладног рата знатно редукован, он је и даље врло висок и дозвољан да се не једном, већ више пута уништи живот на земљи. Ваља подсетити и да је од наведеног укупног броја нуклеарних бојевих глава, њих приближно 1.800, у поседу САД, Русије, Велике Британије и Француске, доведено у стање највише борбене готовости.

– САД, Русија и Велика Британија редукују своје арсенале нуклеарних бојевих глава последњих 25 година, премда све споријим темпом. Француска и Израел поседују релативно стабилне залихе, док Кина, Пакистан, Индија и Северна Кореја повећавају број нуклеарних бојевих глава – наводе Кристенсен и Норис. Према њиховим речима, уместо да приступе нуклеарном разоружању, чини се да државе које поседују нуклеарно наоружање планирају да задрже велике арсенале на неодређено време.

У време када је био отворен за потписивање, Уговор је као државе које поседују нуклеарно наоружање означио пет земаља – САД, СССР, Велику Британију, Француску и Кину. Индија, Пакистан и Израел никада нису приступиле том споразуму. Не само што су на тај начин остале изван домашња механизма контроле Међународне агенције за атомску

енергију, него су после 1970. године наставиле да развијају сопствене арсенале нуклеарног оружја.

Индија је маја 1974. саопштила да је извршила нуклеарну експлозију у мирољубиве сврхе, док су нуклеарни тестови забележени 1998. године и у Индији и Пакистану. Израел је једина држава у региону Средњег истока која није приступила Уговору о неширењу нуклеарног оружја. Према проценама Federation of American Scientists (FAS) Пакистан је у јуну ове године поседовао 140 до 150 нуклеарних бојевих глава, Индија између 130 и 140, а Израел око 80. Сматра се да ни Индија ни Пакистан нису у потпуности развиле у оперативни борбени поредак своје нуклеарне бојеве главе. Слично важи за Кину, која се од САД и Русије разликује и по томе што је званично објавила да никада неће прва употребити нуклеарно оружје, независно од околности.

Према подацима FAS-а Кина у овом часу располаже с приближно 280 нуклеарних бојевих глава.

Када је реч о неширењу нуклеарног оружја и забринутости због могућег прерастања криза изазваних пролиферацијом у нуклеарне ратове, свакако су већ извесно време у центру пажње Северна Кореја и Иран. Северна Кореја се повукла из Уговора јануара 2003. године и од тада извела шест нуклеарних проба. Иран је приступио Уговору 1970. године, као држава чланица која не поседује нуклеарно оружје. Одбор гувернера ИАЕА је 2005. на случају Ирана установио неслагасје с одредбама Споразума о мерама контроле примене Уговора. Од 2006. године Савет безбедности Уједињених нација усвојио је више резолуција којима се та земља позива да суспендује активности везане за обогаћивање урана. После неколико година тешких преговора између Ирана и групе Е3 (ЕУ+3) закључен је споразум Заједнички свеобухватни план акције (ЈСРОА), који ограничава његове нуклеарне капацитете у замену за укидање санкција, што је уследило у јануару 2016. године. ■

Чедомир ПОПОВИЋ

БРАНА НУКЛЕАРНОЈ ЕКСПАНЗИЈИ

Могло би се рећи да актуелне околности у свету представљају изазов не само за Уговор о неширењу нуклеарног оружја, већ и за многе друге споразуме и аранжмане о контроли наоружања и разоружању. Према речима Мелисе Гилис, независног експерта, аутора и уреднице више публикација Уједињених нација о разоружању, Уговор је, упркос изазовима с којима се суочава, очувао суштински значај и достигнућа њиме инспирисана не би требало превидети.

– Уговор о неширењу нуклеарног наоружања готово је универзално прихваћен. Законски обавезује нуклеарне силе да раде на елиминацији њихових нуклеарних арсенала. Исто тако показао се као ефикасан у заустављању ширења нуклеарног оружја. Несумњиво је да се могу очекивати додатни изазови, али се Уговор доказао као отпоран на искушења. Вероватно ће тако и остати – сматра Гилис.